

Ryszard Marszowski

Główny Instytut Górnictwa
Zakład Badań Ekonomicznych i Społecznych
E-mail: rmarszowski@gig.eu

Regres demograficzny w województwie śląskim. Źródła i następstwa / *Demographic regress in Silesia Voivodeship. Sources and consequences*

Abstract

The paper in interdisciplinary way presents population change in Silesia Voivodeship. Silesia is an example of dramatic demographic situation as well as social and human capital weakening with profound social effects until 2035. Indicated in the paper multi sectional trends and changes in total balance and natural population movement in Silesia Voivodeship are source of age pyramid reversal process. The result of regressive nature of demographic transition is escalating aging population.

Keywords: human being, prognosis, adaptation, change.

WSTĘP

Rozwój demograficzny w Polsce i województwie śląskim, w latach 90. ubiegłego wieku uległ wyraźnemu zahamowaniu oraz poważnym przeobrażeniom w porównaniu do poprzednich lat¹. Jak zauważa Anna Runge retrospektywne badanie zmian ludnościowych, jak i ich szerszego tła społeczno-gospodarczego pozwala na odpowiednie uogólnienia. I tak, w nurcie prac demograficznych, zwłaszcza ostatnich lat zwraca uwagę teza o jakościowej zmianie tendencji ludnościowych. Rozpoczyna ją 1982 r., kiedy to po raz ostatni inne województwa istotnie zaznaczają swój udział w zasilaniu regionalnego rynku pracy województwa katowickiego. Domykanie się tego rynku ma swoje przyczyny ogólnokrajowe, tj. kryzys lat 80. XX w. Obok narastających problemów gospodarczych, zmniejszyła się dynamika przeobrażeń ludnościowych². Śląsk jest więc przykładem dramatycznej sytuacji demograficznej oraz słabnących kapitałów

1 Szerzej: A. Skibiński, *Rozwój ludności województwa śląskiego w okresie transformacji systemowej*, w: *Demograficzne uwarunkowania rozwoju gospodarczego*. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012, s. 144-155.

2 Por. A. Runge, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim*, w: *Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988-2008*. Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2010, s. 35.

ludzkiego i społecznego o głębokich społecznie skutkach do 2035 r. Konsekwencje te dotyczą wyludniania się licznych miast i gmin, masowej emigracji zagranicznej, zaburzeń w ruchu naturalnym, braku zastępowalności pokoleń oraz procesu starzenia się ludności. Zmiany demograficzne na Śląsku są odbiciem uwarunkowań ekonomicznych. Przebiegają one z różną dynamiką w układach przestrzennych³.

LUDNOŚĆ WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO OD POCZĄTKU LAT 90. XX WIEKU

W 1991 r. województwo katowickie osiągnęło maksimum swojego powojennego zaludnienia, po czym rozpoczął się regres demograficzny. Dwa lata później (1993 r.) po raz pierwszy w historii regionu wystąpiło ujemne saldo migracji. Wyraźnie maleje skłonność do przemieszczania się do ośrodków miejskich, zwłaszcza największych miast konurbacji katowickiej. „Punkt ciężkości” zainteresowań migrantów przenosi się do obszarów wiejskich⁴. W tym kontekście warto zauważyć, że dokonujące się przeobrażenia demograficzno-społeczne stanowią efekt nałożenia się na siebie czterech zasadniczych oddziaływań, tj. cykli koniunkturalnych, globalizacji, II przejścia demograficznego⁵ oraz suburbanizacji⁶. W tym kontekście z punktu widzenia polityki społecznej jednym z najważniejszych uwarunkowań demograficznych jest struktura ludności według wieku. Odmienne są bowiem zadania polityki społecznej wobec dzieci, potencjalnych matek, osób w wieku produkcyjnym, czy też wobec osób najstarszych⁷. Oznacza to racjonalizowanie działalności w obszarze polityki społecznej związanej z jej wymiarem praktycznym⁸. Ewolucja systemów społecznych i ekonomicznych na przestrzeni XX i XXI wieku – determinowana m.in. procesem globalizacji – powodowała

3 Zob. R. Rauziński, A. Zagórska, *Przemiany społeczno-demograficzne na Śląsku w latach 2002-2011 oraz ich implikacje prognostyczne*, w: *Studia Ekonomiczne nr 197. Edukacja w świetle przemian współczesnego rynku pracy: wybrane problemy*. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach 2014, 21-33.

4 Por. A. Runge, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim...*, s. 35.

5 Faza II (wczesnego wzrostu) – w fazie tej współczynnik urodzeń nadal pozostaje wysoki, natomiast gwałtownie obniża się współczynnik zgonów, głównie za sprawą wprowadzenia zasad higieny i podstawowej opieki medycznej, opanowania epidemii oraz poprawy warunków życia i lepszego wyżywienia. Dzięki temu gwałtownie wzrasta przyrost naturalny, osiągając wartości powyżej 20‰. Fazę tę nazywa się często eksplozją demograficzną. Uwidoczniła się ona szczególnie w XX w. w państwach rozwijających się, w których w ciągu krótkiego czasu ograniczono umieralność, a poziomu rodzeń utrzymał się na wysokim poziomie dzięki czemu przyrost naturalny osiągnął szczególnie wysokie wartości. Obecnie w fazie tej znajduje się wiele państw afrykańskich. Szerzej: M. Okólski, *Demografia*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2005.

6 Szerzej: R. Krzysztofik, J. Runge, I. Kantor-Pietraga, *An Introduction to Governance of Two Polish Cities: Bytom and Sosnowiec*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec 2012.

7 Zob. A. Rączaszek, *Analiza porównawcza elementów struktury demograficznej ludności w wybranych krajach Unii europejskiej – wyzwanie dla polityki społecznej*, w: *Demograficzne uwarunkowania rozwoju społecznego*. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012, s. 13.

8 Więcej: R. Szarfenberg, *Definicje polityki społecznej*. Zmieniony fragment pracy doktorskiej R. Szarfenberga pt. „Racjonalizacja polityki społecznej”, s.1. Zob. <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/definicjeps.pdf> (dostęp, 13.07.2015 r.).

w jej obszarze liczne zmiany⁹. W związku z tym uzasadnione są postulaty dotyczące reorientacji polityki społecznej¹⁰.

Procesem towarzyszącym globalizacji jest w szczególności zmiana demograficzna, która równie istotnie jak europeizacja oddziałuje na kształt współczesnej polityki społecznej. Jak podkreśla E. Trafiałek w obliczu zmieniającej się struktury demograficznej współczesnego świata, gdzie dotychczasowa formuła polityki społecznej uległa wyczerpaniu, największym wyzwaniem stała się przyszłość¹¹. Dlatego też struktura wieku jest w niniejszym artykule punktem odniesienia do ocen tendencji demograficznych na obecnym obszarze województwa śląskiego, których analiza została przeprowadzona w świetle ogólnego bilansu ludności oraz ruchu naturalnego od początku lat 90. XX w. – w relacji do obserwowanych tendencji w latach 2004-2014. Z uwagi na przyjęte w ocenach cezurę czasu warto zauważyć, że aby dokładnie zobrazować przemiany demograficzne w okresie przemian ustrojowych – jak zauważa A. Skibiński – wyodrębnia się okres transformacji systemowej w Polsce, który z punktu widzenia wydarzeń społecznych, gospodarczych i politycznych można podzielić na dwa okresy: lata 1990-2004, a także okres poakcesyjny Polski do Unii Europejskiej (dalej – UE)¹².

Koniec lat 80. i pierwsza dekada lat 90. XX w. przyniosły w województwie śląskim spadek ludności z 4900,1 tys. do 4797,7 tys. osób, tj. o -2,1%. Spadek przede wszystkim dotyczył ludności zamieszkującej miasta (-3,9%). Obszary wiejskie charakteryzował wzrost zaludnienia, który w analizowanym okresie wyniósł 5,7%. Na wskazane zmiany złożyły się dwie przyczyny. Pierwszą były zmiany administracyjne prowadzące do wydzielania się obszarów wiejskich w poprzednich okresach włączonych administracyjnie w obręb miast¹³. Drugą przyczynę należy odnajdywać w silnym osłabieniu rynku pracy, który jak zauważa J. Runge był magnesem przyciągającym migrantów¹⁴. W tych uwarunkowaniach w 1998 roku zostało utworzone województwo śląskie, które powstaje w wyniku połączenia byłych województw katowickiego, bielskiego i częstochowskiego¹⁵. Pod względem sieci miejskiej województwo śląskie jest wyjątkowym regionem w Polsce. Za R. Krzysztofikiem można wymienić następujące fakty decydujące o jego specyfice¹⁶:

- jest to najbardziej zurbanizowany region Polski. Najwyższa w kraju jest tu także gęstość sieci miejskiej, którą wyraża wskaźnik km² terytorium przypadający na 1 miasto.

9 Szerokie omówienie problemu w: J. Auleytner, *Globalizacja a polityka społeczna*, w: *Kształcenie ustawiczne w warunkach globalizacji i rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, A. Zwierzchowski red. SGH, NUCE, WSP TWP, Warszawa 2002, s. 49-53.

10 Zob. A. Karwacki, *Papierowe skrzydła. Rzecz o spójnej polityce aktywizacji w Polsce*. UMK, Toruń 2010, s. 45.

11 Por. E. Trafiałek, *Starzenie się i starość*, wyd. Wszechnica Świętokrzyska, Kielce 2006, s. 247.

12 Szerzej: A. Skibiński, *Rozwój ludności województwa śląskiego w okresie transformacji systemowej ...*.

13 Por. A. Runge, *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, Tom: 1 (2014). Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej.

14 Szerzej: R. Krzysztofik, J. Runge, I. Kantor-Pietraga, *An introduction to governance of urban shrinkage. A case of two polish cities: Bytom and Sosnowiec*, Prace Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, nr 71. Sosnowiec 2012.

15 ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa. (Dz.U. 1998 nr 96 poz. 603.)

16 R. Krzysztofik, *Miasta*, w: Ktocz M. (red.), *Województwo Śląskie, Zarys geograficzno-ekonomiczny*, Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec 2006, s. 16-21.

- Liczba miast, wynosząca 71, ustępuje województwu wielkopolskiemu, które ma jednak trzykrotnie większy obszar.
- Występują tu złożone układy zaglomerowane w postaci konurbacji (konurbacja katowicka), aglomeracji policentrycznych (np. aglomeracja rybnicka), mikrokonurbacji (Radlin–Pszów–Rydułtowy) oraz zespołów miejskich (zawierciańsko-myszkowski). Poza tym występują tu dwie duże aglomeracje monocentryczne – Bielska-Białej i Częstochowy.
- Duży jest udział miast, które powstały w wyniku XIX- i XX-wiecznej industrializacji.
- Wyraźnie powyżej średniej krajowej jest przeciętny obszar administracyjny miasta.
- Występuje tu liczna grupa silnie wyspecjalizowanych miast przemysłowych.
- Istnieje tu specyficzna kategoria gmin wiejskich i miejskich, które powstały w latach 90. XX w. w wyniku rozpadu dużych miast¹⁷.

Największy obszar województwa śląskiego stanowi byłe województwo katowickie obejmując 46,9% ogólnej powierzchni. Jednak większe dysproporcje zaznaczają się w zakresie wielkości wniesionego przez te trzy województwa udziału w zaludnieniu. Wyraźnej dominacji byłego województwa katowickiego obejmującego aż 73,7% ogólnej liczby ludności województwa śląskiego, towarzyszy niewielki i zbliżony do siebie udział dwóch pozostałych województw (12,6% i 13,8%)¹⁸. Należy podkreślić, że jeśli uporządkujemy poszczególne miasta i gminy wiejskie województwa śląskiego według gęstości zaludnienia to otrzymamy szereg pozwalający stwierdzić, iż połowa ludności województwa (49,8% ogółu ludności) zamieszkuje na zaledwie 10,4% jego powierzchni. Natomiast na połowie obszaru województwa (50,3% całkowitej powierzchni) zamieszkuje tylko 10,0% jego ludności¹⁹.

Tabela 1. Województwo katowickie w latach 1990-1997 i województwo śląskie w latach 1998-2014

lp.	wyszczególnienie	Lata			
		Województwo katowickie		Województwo śląskie	
		1990	1997	1998	2014
1	powierzchnia	6 650	6 650	12 294	12 333
2	ludność	3 986,3	3 908,6	4 882,4	4 585,9
3	% Polski	10,43	10,11	12,63	11,91
4	na 1 km ²	597	588	397	372
5	% w miastach	87,6	86,5	79,6	77,3
6	kobiety na 100 mężczyzn	102,7	105,4	105,7	107,0
7	przyrost naturalny	3,2	-0,5	-0,5	-1,1
8	zgony niemowląt	13,9	12,4	11,1	4,9
9	median wieku	31,5	-	34,9*	40,5

17 W. Jarczewski, *Odzyskana niezależność – przyczyny i skutki powstawania nowych gmin na obrzeżach GOP w latach 90.* Wydawnictwo Dante, Kraków 2002.

18 Por. A. Runge, *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, Tom: 1 (2014).

19 Tamże.

lp.	wyszczególnienie	Lata			
		Województwo katowickie		Województwo śląskie	
		1990	1997	1998	2014
10	dzietność	2,039	-	1,116*	1,264
11	reprodukcja brutto	0,991	-	0,538*	0,620

Źródło: opracowanie własne na podstawie Narodowych Spisów Powszechnych oraz danych Głównego Urzędu Statystycznego.

Legenda:

- * Rocznik demograficzny, Mediana wieku ludności według województw. Stan na koniec 2000 roku, GUS, Warszawa 2012, s. 63.
 - * Współczynnik dzietności według stanu na koniec 2002 roku. Bank Danych Lokalnych. Ludność. Urodzenia i zgony. Współczynniki.
 - * Współczynnik reprodukcji brutto według stanu na koniec 2002 roku. Bank Danych Lokalnych. Ludność. Urodzenia i zgony. Współczynniki.
- Znak (-) oznacza brak danych.

W latach 2004–2014 tendencja spadku liczby osób zamieszkujących województwo śląskie pogłębia się. W tym okresie liczba ludności ogółem obniżyła się o 122 470 osób. W stosunku do 2004 roku był to spadek ludności ogółem województwa śląskiego o 2,6%. Natomiast w stosunku do końca lat 80. XX w. spadek ten wyniósł 6,4%, tj. blisko 315 tys. osób. W miastach utrwała się również tendencja dalszego spadku liczby ludności, który w latach 2004–2014 wyniósł 5,6%. Obszary wiejskie w ocenianym okresie czasu pozostawały wzorem lat poprzednich pod wpływem wzrostu zaludnienia o kolejne 4,6%.

Gęstość zaludnienia w województwie śląskim maleje z 399 osób na km² w 1988 r. do 372 osób na km² w 2014 r. Jest to spadek o 6,8%. Zmniejsza się także udział województwa w zaludnieniu kraju, z 12,9% w 1988 r. do 11,9% w 2014 r. Wskazuje to na większe nasilenie niekorzystnych tendencji demograficznych w województwie śląskim w porównaniu do innych obszarów kraju. Zasadniczo do roku 1988, następował wzrost zaludnienia, po czym w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej zainicjowane zostały procesy stagnacji zaludnienia – a wkrótce pogłębiającego się regresu demograficznego.

W ocenianym okresie lat 1988-2008 w województwie śląskim nastąpił znaczny wzrost współczynnika feminizacji ze 103,6 kobiet na 100 mężczyzn, co oznaczało lekką przewagę kobiet, do 107,4, co świadczy o mocno zwichniętej równowadze płci. Wskazana tendencja utrzymała się w kolejnych latach. W 2014 roku współczynnika feminizacji nieco się zmniejszył do wartości 107 kobiet na 100 mężczyzn. Szczególnie postępowała feminizacja miast - ze 104,0 (lekka przewaga kobiet) do 108 (mocno zwichnięta równowaga płci), zaś na obszarach wiejskich ze 101,9 do 103 (lekka przewaga kobiet)²⁰. W latach 2000-2008 mediana wieku lud-

²⁰ Por. R. Muster, *Struktura społeczno-demograficzna województwa śląskiego. Ciągłość i zmiana w perspektywie socjologicznej*. Śląskie Studia Regionalne nr 1, Katowice 2010, s. 87–93; Bank Danych Lokalnych. GUS. Stan ludności na koniec 2014 r. Współczynnik feminizacji.

ności w województwie śląskim wzrosła z 36,7 lat do 39,1 lat, gdy średnio w Polsce wzrost ten wyniósł z 35,4 do 37,5 lat. W kolejnych latach, tj. 2009-2014 mediana wieku w województwie śląskim nadal wzrastała do 40,5 lat i była wyższa od średniej krajowej o 1,3 lat (39,2 lat). Wskazuje to, że w ostatnim okresie województwo śląskie charakteryzowało się bardziej zaawansowanym starzeniem się ludności na tle ludności kraju. Decydowały o tym procesy dokonujące się w miastach, gdzie mediana wieku zwiększyła się z 37,1 do 42 lat (na obszarach wiejskich z 35,1 do 39 lat)²¹.

Zmiany jakie dokonały się w latach 1988-2008 oraz 2009-2014 są zasadnicze. Udział dzieci w wieku 0-9 lat zmniejszył się bowiem w pierwszym okresie o połowę, z 16,5% do zaledwie 8,9%, aby ulec w drugim okresie oceny lekkiemu zwiększeniu z 9,05% do 9,7%. Mimo tej zmiany – w stosunku do 1998 roku – w 2014 trwałym był spadek udziału dzieci w wieku 0-9 lat, który wyniósł 6,8%²². Zmniejszył się też udział grupy 10-19 lat z 14,8% do 11,5% oraz z 11,8% do 9,1%. W stosunku do 1998 roku było to zmniejszenie udziału tej grupy o 5,7%. Zmianom tym towarzyszył silny wzrost udziału ludności starej²³ w latach 1988-2008 z 13,1% do 19,2% oraz w latach 2009-2014 z 26,4% do 34,2%. W stosunku do 1998 roku było to zwiększenie udziału tej grupy o 21,1%²⁴.

Do przyczyn tak silnego spadku liczebności najmłodszych pokoleń należą:

- niż demograficzny lat 90. XX w. (wkroczenie w wiek rozrodzony niżowego pokolenia lat 60. XX w.),
- nasilanie się zmian obyczajowych (konsumpcyjny styl życia, laicyzacja) oraz zmian związanych z transformacją gospodarczą (dyspozycyjność wobec pracodawców, obawa przed utratą pracy),
- rosnące koszty utrzymania w warunkach trudności gospodarczych i narastającego bezrobocia.

W 2008 r. liczba ludności w wieku 60 i więcej lat wyniosła 893,9 tys. osób, co stanowiło 19,2% ogółu ludności województwa. Natomiast w 2014 roku oceny populacja to 1,569 tys. osób, które w ludności ogółem zamieszkującej województwo stanowiły 34,2%. Był to więc wzrost o 156,1%²⁵. Intensyfikacja procesów starzenia demograficznego wynika z oddziaływania kilku czynników²⁶:

- nasilenia przemian społecznych rzutujących na wzorec rozrodzności nie zapewniający biologicznej odnawialności pokoleń, co wpłynęło na zmniejszenie liczebności najmłodszych pokoleń. Przemiany te najsilniej dokonały się w miastach,

21 Zob. *Statystyczne Vademecum Samorządowca*. GUS 2015.

22 Por. Ban Danych Lokalnych. GUS. Stan ludności na koniec 2014 r.

23 W opracowaniu „Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988-2008” dla potrzeb analizy wyodrębniono grupę ludności starej, obejmującej umownie ludność w wieku 60 lat i więcej. Obliczony wskaźnik starości demograficznej określa udział procentowy ludności w wieku 60 lat i więcej, w liczbie ludności ogółem. Por. A. Runge, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim...*, s. 21.

24 Por. Ban Danych Lokalnych. GUS. Stan ludności na koniec 2014 r.

25 Tamże.

26 Por. A. Runge, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim...*, s. 73.

- skutków niżu demograficznego – wejście w wiek rozrodczy w latach 90. XX w. poprzedniego pokolenia niżowego, co wpłynęło na małą liczebność najmłodszych pokoleń,
- zahamowania zasilania migracyjnego młodą ludnością, a wręcz odpływu migracyjnego młodej ludności poza region (głównie za granicę), która ze względu na brak atrakcyjnej pracy w miejscu zamieszkania wybiera czasową migrację, co opóźnia wiek zawierania małżeństw i rodzenia pierwszego dziecka,
- poprawy warunków życia, co wydłuża przeciętne trwanie życia.

W rezultacie w latach 90. XX w. nastąpiła depresja demograficzna jako wynik nałożenia się na siebie kilku niekorzystnych uwarunkowań²⁷:

- echa niżu demograficznego (pokolenie niżu z lat 60. XX w. rodziło swoje dzieci w drugiej połowie lat 80. i w latach 90. XX w.),
- transformacji gospodarczej, której skutkiem było pojawienie się i szybkie narastanie bezrobocia, utrata pracy i źródła dochodu, brak poczucia bezpieczeństwa socjalnego,
- urynkowienia cen mieszkań i wzrostu kosztów utrzymania przy zamrożonych płacach utrudniającego młodym ludziom założenie rodziny,
- nasilenie się przemian społecznych przez upowszechnianie się wzorców zachowań w zakresie wolnych związków, rodziny jednodzietnej, konieczność długiego kształcenia się oraz dyspozycyjności wobec pracodawcy.

Jak zauważa J. Runge w 1991 r. województwo śląskie osiągnęło maksimum swego powojennego znaczenia ludnościowego, zaś od 1993 r. miasta przyjmują trwałe ujemne wielkości salda migracji, zaś obszary wiejskie – wielkości dodatnie. Skończył się wielowiekowy, sięgający drugiej połowy XVIII w., okres istotnego znaczenia napływu migracyjnego w kreowaniu tutejszego rynku pracy, a zarazem stanu zaludnienia miast²⁸.

RUCH NATURALNY LUDNOŚCI WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO W LATACH 1990-2014

Jak zostało już wcześniej zauważone rozwój demograficzny w Polsce i województwie śląskim, w latach 90. ubiegłego wieku uległ wyraźnemu zahamowaniu oraz poważnym przeobrażeniom w porównaniu do poprzednich lat. Nastąpiło gwałtowne obniżenie się tempa przyrostu ludności wskutek zmian płodności, małżeńskości i kierunków migracji. Było to spowodowane m.in. procesem transformacji systemowej, zapoczątkowanej w 1989 r., która przyczyniła się do zmian gospodarczych (przejście od gospodarki centralnie planowanej do wolnorynkowej) i społecznych. Oceniany okres charakteryzował się niekorzystnymi wskaźnikami ruchu naturalnego ludności, zwłaszcza od połowy lat 80. XX w.

²⁷ Zob. A. Runge, *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, Tom: 1 (2014).

²⁸ Por. J. Runge, *Regionalne i lokalne konsekwencje współczesnych przemian demograficznych Polski – elementy metodologii badań. Przykład województwa śląskiego*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach* nr 223, Katowice 2015, s. 279.

W województwie śląskim nastąpiły charakterystyczne zmiany dla czwartej fazy przejścia demograficznego²⁹.

Bezpośrednią przyczyną spadającego tempa rozwoju ludności w analizowanym okresie jest spadek przyrostu naturalnego, będący wynikiem zmniejszania się urodzeń i zgonów, przy jednoczesnej przewadze trendu umieralności. Warto w tym miejscu podkreślić, że po upadku systemu komunistycznego, ze względu na zbliżanie się do siebie poziomów rozrodczości i umieralności migracje zagraniczne odgrywają znacznie większą rolę niż w poprzednim okresie w bilansowaniu zasobów demograficznych zarówno w skali kraju, jak i województwa, a ich saldo choć nadal ujemne wykazuje tendencję wzrostową. Społeczeństwo województwa śląskiego uległo w okresie transformacji głębokim zmianom demograficznym, ekonomicznym i społecznym. W latach 1990-2014 zaistniało wiele czynników osłabiających demograficzną i społeczną kondycję rodziny. Do czynników demograficznych osłabiających sytuację rodziny należy zaliczyć zawężoną reprodukcję ludności poniżej prostej zastępowalności pokoleń, wynikającą ze zmniejszającej się liczby nowo zawieranych związków małżeńskich, obniżenie się poziomu dzietności kobiet oraz wzrastające migracje zagraniczne, zwłaszcza wśród młodej grupy populacji. Natomiast czynnikami ekonomiczno-społecznymi wpływającymi na kryzys w ruchu naturalnym ludności są pojawiająca się od drugiej połowy lat 90. XX w. wysoka stopa bezrobocia, dezaktywacja zawodowa licznych rodzin, wzrost liczby emerytów i rencistów, wzrost ubóstwa rodzin miejskich i wiejskich oraz spadek poczucia bezpieczeństwa w zakresie zabezpieczenia społecznego³⁰.

Ten stan jest również determinowany jednym z najważniejszych procesów w historii najnowszej Polski, którym jest członkostwo w UE – które wniosło zmiany o charakterze systemowym³¹. Kluczowymi determinantami powodującymi określone zmiany są procesy wiążące się rozwojem polskiej edukacji i nauki, bezrobociem i zatrudnieniem oraz migracjami. Mimo początkowego sceptycyzmu wiążącego się z licznymi obawami wynikającymi ze wstąpienia w 2004 roku Polski do UE liczne oczekiwane niekorzystne społeczne zmiany nie nastąpiły³². Od 2004 rok następuje wyraźna poprawa w sferze edukacji oraz nauki. Przystąpienie do UE umożliwiło Polsce uczestniczenie we wspólnotowej polityce edukacyjnej i naukowej. Polska jako państwo członkowskie uczestniczy w tworzeniu i przyjmowaniu przepisów prawa wspólnotowego. Aktywnie kształtuje wdrażanie programu prac w zakresie realizacji wspólnych celów systemów edukacji w krajach UE, który ma się przyczynić do osiągnięcia głównego celu Strategii lizbońskiej tj. europejskiej

29 Faza IV (niskostacjonarna) – w fazie tej zarówno współczynnik urodzeń, jak i zgonów utrzymują się na niskim poziomie. Wynika to z przyjętego przez społeczeństwo modelu rodziny, w której dzietność obniża się poniżej 3 dzieci na jedną kobietę. W rezultacie tego przyrost naturalny jest niewielki, nawet zerowy, a liczba ludności się stabilizuje. W fazie tej znajdują się głównie wysoko rozwinięte państwa europejskie oraz Stany Zjednoczone, Kanada, Australia. Szerzej: M. Okólski, *Demografia*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2005.

30 Szerzej: A. Skibiński, *Rozwój ludności województwa śląskiego w okresie transformacji systemowej ...*, s. 144-151.

31 Por. *Modernizacja Polski. Struktury, Agencje, Instytucje*, red. W. Morawski, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010 oraz. W. Anioł, *Europeizacja polskiej polityki społecznej*, Studia Europejskie nr 3 z 2003 r., s. 1-27.

32 Zob. *Polskie 10 lat w Unii*. MSZ, Warszawa 2014, s. 231-233.

gospodarki opartej na wiedzy³³. Po wstąpieniu Polski do UE w obszarze bezrobocia i zatrudnienia Polska – jak zostało to już wcześniej zauważone – obciążona jest jedną z najwyższych stóp bezrobocia i najniższego wskaźnika zatrudnienia, szczególnie wśród osób po 50. roku życia. Mimo tych negatywnych wskaźników należy zauważyć, że członkostwo w UE spowodowało wzrost ogólnej liczby pracujących, poprawę sytuacji na rynku pracy kobiet, nastąpił spadek zatrudnienia w rolnictwie przy jednoczesnym wzroście w usługach i przemyśle, wzrósł średni czas pracy. Wraz ze zniesieniem barier w zakresie swobodnego przepływu towarów i usług wzrosło zaufanie do polskich przedsiębiorstw ze strony kooperantów oraz wzrosła produkcja oraz świadczenia usług skierowanych na eksport. Zaobserwowane zostało lepsze dostosowanie kwalifikacji pracowników do potrzeb rynku pracy oraz reintegracja tych osób, które od dłuższego czasu były wykluczone z otwartym rynkiem pracy³⁴. W świetle badań Polacy są głównym źródłem siły roboczej pochodzącej z krajów Europy Środkowej i Wschodniej³⁵. Stanowią oni większość imigrantów zarobkowych z nowych państw członkowskich na rynkach pracy zdecydowanej większości krajów UE³⁶. W tym kontekście należy zauważyć, że wskutek emigracji zarobkowej Polska zmieniła swój potencjał demograficzny³⁷, co może skutkować zmianami w polskim systemie zabezpieczenia społecznego³⁸. Niekorzystnie kształtujące się wskaźniki obciążenia demograficznego w dłuższym przedziale czasu zwiększają okołopodatkowe koszty pracy oraz podwyższają ryzyko wykluczenia społecznego, szczególnie osób w wieku po 50. roku życia. Warto zauważyć, że emigracja wiąże się często z wyjazdem obojga rodziców. Ujawnia się wówczas zjawisko pozostawiania dzieci pod opieką krewnych. Jak wskazują analizy i prognozy dynamika wyjazdów będzie się zmniejszać a kierunki wyjazdów zarobkowych będą się zmieniać. Z kolei imigracja do Polski będzie niewątpliwie rosła, zwłaszcza w odniesieniu do osób, które wykonują deficytowe zawody³⁹.

W tym kontekście rozpatrując kwestie rozwoju przyrostu naturalnego, który jest podstawową składową przyrosty rzeczywistego ludności należy wyraźnie zauważyć, że w latach 1979-1988 przyrost naturalny w województwie śląskim był dodatni i wyniósł łącznie 338,7 tys. osób. Lata 1989-1998 przyniosły kryzys w przyroście naturalnym, który wyniósł już tylko 66,5 tys. osób, tj. stanowił zaledwie

33 Obszernie zagadnienie gospodarki opartej na wiedzy omówione zostało m.in. w: E. Skrzypek, *Gospodarka oparta na wiedzy i jej wyznaczniki*. Katedra Zarządzania Jakością i Wiedzą Wydział Ekonomiczny, UMCS w Lublinie, Lublin 2012, s.271–285.

34 Por. *Polska w Unii Europejskiej 2004-2014*, GUS, Warszawa 2014, [http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/opracowania-zbiorcze/inne-opracowania-zbiorcze/polska-w-unii-europejskiej-2004-2014,10,1.html\(dostęp,07.07.2015 r.\)](http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/opracowania-zbiorcze/inne-opracowania-zbiorcze/polska-w-unii-europejskiej-2004-2014,10,1.html(dostęp,07.07.2015 r.)).

35 Szeroko tematykę migracji omawia w swoich pracach M. Okólski. Zob. M. Okólski, *Modernizacyjna rola migracji*, CMR Working Papers nr 46 z 2011 r. Ośrodek Badań nad Migracjami, UW, Warszawa 2011, s. 1–31. Omawiane zjawisko potwierdzają również: Imigracja w podziale na główne grupy według obywatelstwa, 2010 r., w: *Statystyki dotyczące migracji i populacji migrantów*, Eurostat Statistics Explained, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/pl (dostęp, 07.07.2015 r.).

36 Tamże.

37 Por. J. Napierała, *Migracje zagraniczne, w: Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2010–2011*. RRL, Warszawa 2012, s. 191–220.

38 Szerzej: A. Ruzik, „Wpływ migracji na polski system zabezpieczenia społecznego – zmiany podaży pracy”, *Polityka Społeczna* nr 11-12 z 2008., IPISS, Warszawa 2008, s. 27–30.

39 Szeroko zagadnienie prognoz migracyjnych zostało omówione w: P. Szukalski, *Potencjał ludnościowy Europy i jego zmiany w perspektywie do roku 2050*, w: *Europa w perspektywie roku 2050*. Komitet Prognoz Polska 2000 Plus, PAN, Warszawa 2007.

19,6% przyrostu naturalnego z lata poprzednich. W latach 1999-2008 przyrost naturalny pogłębiał się w kryzysie⁴⁰. W tym okresie ubytek naturalny osiągnął poziomu -46,7 tys. osób. Tendencja trwałego ubytku naturalnego utrzymała się w kolejnych latach, tj. 2009-2014, który wyniósł -19 615 osób. Warto zauważyć, że pierwszy ujemny ubytek naturalny w województwie śląskim został zaobserwowany w 1996 roku. Do 2014 roku ubytek ten wyniósł 70,6 tys. osób⁴¹. Z kolei oceniając tendencje demograficzne w kontekście przyrostu naturalnego liczonego na 1000 mieszkańców należy zauważyć, że w latach 1978-2008 w województwie śląskim wykazywał on tendencję malejącą z 7,74% w 1978 r. do 4,24% w 1988 r. Od 1988 do 2008 roku w województwie śląskim obserwowany jest dalszy spadek przyrostu naturalnego liczonego na 1000 mieszkańców, który doprowadził do pojawienia się ubytku naturalnego wynoszącego w 1998 r. -0,56%. Wskazana tendencja pogłębiała się wraz upływem kolejnych lat, osiągając w 2014 roku ubytek naturalny wynoszący -1,1%. W tym kontekście warto podkreślić, że poziom przyrostu naturalnego w całym kraju był wyższy niż w województwie śląskim i wyniósł w 1978 r. 9,7%, w 1988 r. 5,7%, a w 2014 roku 0,0%⁴². Poszukując źródeł depresji demograficznej, jaka dotknęła województwo śląskie w ocenianym okresie przez należy podkreślić, że są one zróżnicowane. Jak zauważa A. Runge i inni źródła kryzysu demograficznego wynikają z nałożenia się na siebie oddziaływania wielu czynników, zarówno losowych jak i systemowych. Z jednej strony w latach 90. XX w. w wiek rozrodzcy weszły roczniki niżowe urodzone w latach 60. (dzieci roczników wojennych), które ze względu na swoją mniejszą liczebność wydały potomstwo także mniej liczne (echo niżu demograficznego). Tyle, że niż demograficzny lat 60. i lat 90. w Polsce charakteryzował się dodatnim wskaźnikiem przyrostu naturalnego, aby w latach następnych (1999, 2003) przyjąć wartości ujemne. Te wartości są skutkiem nasilania się czynników systemowych oddziałujących na obniżanie rozrodzności (coraz dłuższy okres kształcenia, opóźnianie wieku zawierania małżeństw, opóźnianie wieku urodzenia pierwszego dziecka i model rodziny z 1 dzieckiem). Przemiany te wynikają z rozwoju cywilizacyjno-społecznego i charakterystyczne są dla wspomnianej już IV fazy rozwoju demograficznego, a ich przyspieszenie w latach 90. XX w. wiąże się z otwarciem na „Zachód” i przejmowaniem zachodniego stylu życia (laicyzacja, postawy konsumpcyjne). Jak stwierdza A. Runge, o ile w pierwszym okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej nastąpiło ograniczenie rozrodzności w sytuacji narastającego bezrobocia oraz utraty bezpieczeństwa socjalnego, to w kolejnym etapie przyczyny tego ograniczania rozrodzności także są związane ze sprawami zawodowymi. Konkurencja na rynku pracy, poszukiwanie pracy dobrze płatnej, dyspozycyjność wobec pracodawcy, konieczność ciągłego podnoszenia kwalifikacji nie sprzyjają poświęcaniu czasu dla rodziny. Z kolei warunki względnego

40 Por. R. Marszowski, *Śląski rynek pracy. Podstawowe zagrożenia i zadania*, w: *Rynek pracy, lokalna polityka zatrudnieniowa i integracja społeczna. Górnoaustriackie i górnośląskie doświadczenia*, H. Pascher, R. Marszowski, K. Tausz (red.). Wydanie obcojęzyczne: *Arbeitsmarkt, lokale Beschäftigungspolitik und soziale Integration. Oberösterreichische und Oberschlesische Erfahrungen*. GIG, Katowice-Linz 2005, str. 43-64.

41 Por. Bank Danych Lokalnych. GUS. Urodzenia i zgony według stanu na koniec roku.

42 Tamże.

dobrobytu nasilają postawy konsumpcyjne, nastawienie na realizację własnych ambicji i planów życiowych, co wpływa na odsuwanie w czasie kwestii rodziny⁴³.

Wzorem tendencji rozwoju przyrostu naturalnego kształtowała się liczba urodzeń. Począwszy od 1995 roku jest to liczba malejąca z poziomu 48,4 tys. urodzeń do 39,2 tys. w 2003 roku, po czym nastąpił przyrost urodzeń do 47,0 tys. w 2008 roku z kolejnym spadkiem w roku 2014 do 42,7 tys. urodzeń. Obserwując zmienność współczynnika urodzeń, w przeliczeniu na 1000 ludności jego wielkość w ocenianych okresach kształtowała się na poziomie 9,9%, 9,1%, 10,1% osiągając w 2014 roku poziom 9,3%. Ta niska liczba urodzeń wiąże się z coraz niższą płodnością kobiet. W województwie śląskim w 2004 r. współczynniki płodności kobiet osiągnął poziom zaledwie 32,2, by po dziesięciu latach w 2014 roku zwiększyć się do poziomu 39,9⁴⁴. Opisany stan determinuje rozwój kolejnych współczynników demograficznych, w tym współczynnika dzietności oraz współczynnika reprodukcji brutto. W 2003 r. współczynnik dzietności wyniósł zaledwie 1,100 dziecka i chociaż obserwujemy jego wzrost do 1,264 w 2014 r. to wciąż nie zapewnia on odnawialności pokoleń⁴⁵. W tym kontekście warto zauważyć, że reprodukcja zawężona, czyli brak zastępowalności pokoleń przejawia się tym, że pokolenia dzieci są mniej liczne niż pokolenia ich rodziców. Sytuacja ta powoduje, że społeczeństwo zaczyna wymierać. Z kolei współczynniki reprodukcji brutto w wysokości odpowiednio 0,704 w 2003 roku i 0,620 w 2014 nie gwarantuje w województwie śląskim biologicznego odtwarzania populacji⁴⁶. Zapewnia to dopiero współczynnik równy 1,0. By go uzyskać należy utrzymywać współczynnik dzietności na poziomie 2,14 dziecka⁴⁷.

Liczba zawieranych małżeństw w ocenianym okresie czasu – podobnie jak dotychczas analizowane współczynniki – wykazywała tendencję malejącą. W 1995 r. liczba zawieranych małżeństw wynosiła w województwie śląskim 25,3 tys., osiągając najniższą wielkość w 2002 r. (22,9 tys.). Wzrost zawieranych małżeństw obserwujemy od 2005 r., gdy liczba małżeństw sięgnęła 25,4 tys. jednak malejąc do 22,8 tys. w 2014 roku. W przeliczeniu na 1000 ludności poziom zawierania małżeństw w województwie śląskim jest nieco niższy w porównaniu do kraju, wynosząc w województwie śląskim: w 1995 r. 5,16‰, w 1998 r. 5,19‰, w 2002 r. 4,85‰, zaś w 2014 r. 5,0‰. Jak zauważa A. Runge nawet jeżeli przyjmie się liczbę zawieranych małżeństw w stosunku nie do ogółu ludności, lecz do ludności w wieku 15 i więcej lat, to i tak wskaźniki będą bardzo niskie. Małżeństwa na 1000 ludności w wieku 15 i więcej lat w 1990 r. wynosiły 8,1‰ w województwie i 8,9‰ w Polsce; w 2003 r. odpowiednio 5,9‰ i 6,2‰, zaś w 2008 r. 7,8‰ i 8,0‰⁴⁸. Przyczyny niskiej liczby zawieranych małżeństwa upatruje się w dwóch źródłach. Wiążą się one z wkraczaniem pokolenia niżej demograficznego w wiek matrymonialny, ale i opóźnieniem realizacji małżeństw przez wkraczające w ten wiek pokolenie wyżowe⁴⁹.

43 Szerzej: A. Runge, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim...* s. 57.

44 Por. *Kobiety w województwie śląskim w 2013 roku*. Urząd Statystyczny w Katowicach, s. 4.

45 Por. Bank Danych Lokalnych. GUS. Urodzenia i zgony według stanu na koniec roku.

46 Tamże.

47 Szerzej: J. Holzer, *Demografia*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1999.

48 Por. A. Runge, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim ...*, s. 58.

49 Tamże.

Kolejnym ocenianym czynnikiem kształtującym strukturę zaludnienia województwa śląskiego od początku lat 90. XX w. jest przeciętne dalsze trwanie życia, które w ocenianym okresie czasu podlegało presji starzenia się społeczeństwa. Temu procesowi towarzyszył wzrost poziomu zgonów przy jednoczesnym wydłużaniu się trwania życia. Jak zauważają A. Runge, S. Sitek i inni kluczową determinantą tej prawidłowości jest poprawa warunków życia ludności⁵⁰. Przeciętne dalsze trwanie życia w 2000 r. w województwie śląskim wynosiło dla mężczyzn 69,6 lat, zaś dla kobiet 77,2 lat i było nieco niższe niż przeciętnie w kraju (M 69,7 lat; K 78,0 lat), zwłaszcza w przypadku kobiet. W 2008 r. przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn osiągnęło 70,9 lat, zaś dla kobiet 78,9 lat, utrzymała się też tendencja dłuższego trwania życia na wsi (M 71,3 lat, K 80,0 lat) niż w mieście (M 70,8 lat, K 78,7 lat). Tendencja wydłużania się trwania życia utrzymywała się również w kolejnych latach. W 2014 roku w województwie śląskim przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn osiągnęło 72 lata, zaś dla kobiet 80,4 lat, na wsi (M 74 lata, K 81,2 lat) oraz w mieście (M 73 lata, K 80,2 lat)⁵¹. Przyczyn dłuższego czasu trwania życia należy upatrywać w czystszy środowisku, być może mniejszym poziomie stresu, lepszej dostępności do opieki zdrowotnej⁵². Warto zauważyć, że wydłużenie czasu życia stanowi niewątpliwie pożądane osiągnięcie cywilizacyjne, związane ze wzrostem poziomu życia, postępem medycyny i funkcjonowaniem systemu zabezpieczenia społecznego. Równocześnie jednak stwarza poważne problemy ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Ich rozwiązanie wymaga już dzisiaj szerokich, wyprzedzających działań i rozstrzygnięć, aby zapobiec w przyszłości trudnościom związanym w wypłatą bieżących emerytur oraz możliwym silnym napięciom społecznym⁵³.

Równie istotnym elementem zmian zaludnienia są migracje, których główną determinantą są pozarolnicze miejsca pracy⁵⁴. W latach 1979-1988 saldo migracji w województwie śląskim sięgało łącznie 136,5 tys. osób, w latach 1989-1998 już tylko 12,3 tys. osób, zaś w latach 1999-2008 ubytek migracyjny wyniósł -96,3 tys. osób. Wskazany ubytek migracyjny utrwała się w latach 2009-2014 i wynosi -9,4 tys. osób. Jak zauważa A. Runge do końca lat 70. XX w. województwo śląskie, a dokładnie województwo katowickie było beneficjentem zyskującym zamiejscową siłę roboczą. Zakończenie wielkich inwestycji przemysłowych spowodowało, że strumień ten zaczął stopniowo słabnąć. Na początku lat 90. XX w. następuje odwracanie kierunków migracji i od 1994 r. obszary wiejskie zyskują dodatnie i coraz większe saldo migracji⁵⁵. W tym kontekście należy zauważyć, że ważną rolę w kształtowaniu ogólnego salda migracji posiadają migracje zagraniczne.

W latach 2003-2005 zaznaczył się wyraźny spadek salda migracji zagranicznych (do -5,0 tys. w 2004 r.), lecz w 2006 r. znów osiągnęło ono -8,5 tys. W kolejnych

50 Tamże, s. 59

51 Por. Bank Danych Lokalnych. GUS. Stan ludności według stanu na koniec roku.

52 Por. A. Runge, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim ...*, s. 59.

53 Zob. *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki*. Kancelaria Senatu RP. Warszawa 2011, s. 5-6.

54 Por. R. Orłowska, *Uwarunkowania i skutki rozwoju migracji ekonomicznych w Unii Europejskiej w świetle wybranych teorii migracji międzynarodowych*. Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2013.

55 Szerzej; A. Runge, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim ...*, s. 60.

latach obniża się osiągając -4,2 tys. w 2008 r. i w 2014 roku -3,3 tys⁵⁶. Rola migracji zagranicznych jest bardzo duża. W miarę jak otwierały się rynki pracy kolejnych państw UE dla pracowników z Polski, zmianie ulegały także kierunki migracji. Od początku akcesu Polski do UE otwarte były rynki pracy w Wielkiej Brytanii i Irlandii, Tam też ruszył największy potok migracji. Od 2006 r. dostępne stały się rynki Hiszpanii, Portugalii, Grecji oraz Włoch, zaś od 2007 r. także Niderlandów. Selektywne dopuszczanie od 2006 r. specjalistów na rynek francuski, belgijski i duński, a od 2007 r. także niemiecki nie wpłynęło zasadniczo na zmiany kierunków migracji.

Jak stwierdza P. Lewicki w najbliższych latach tendencja dotycząca poszukiwania poza swoimi granicami pracowników w pewnych określonych zawodach i sektorach wśród państw członkowskich UE będzie narastać. Niektóre z państw członkowskich już obecnie aktywnie poszukują poza swoimi granicami pracowników w określonych zawodach specjalno ściach. Wynika to z sytuacji demograficznej, przede wszystkim procesu starzenia się społeczeństw europejskich oraz z niskiego przyrostu naturalnego. Analizując wpływ migracji zarobkowych w państwach członkowskich UE, należy stwierdzić, że unijni pracodawcy nie będą zainteresowani masowym zatrudnieniem pracowników, natomiast będą gotowi zatrudniać osoby o określonej specjalności i określonych kwalifikacjach. Bedzie się to wiązało z aktualną sytuacją na unijnym rynku pracy, który charakteryzuje się strukturalnym niedoborem popytu na nisko wykwalifikowaną siłę roboczą⁵⁷.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone oceny tendencji demograficznych na obecnym obszarze województwa śląskiego od początku lat 90. XX w. umożliwiają wskazanie uwidaczniających się w strukturze ludności wielowymiarowych niekorzystnych zmian. Wyrażają się one spadkiem liczby mieszkańców województwa śląskiego oraz utrwalaniem się głęboko ujemnego przyrost naturalnego. W województwie śląskim, w ocenianym okresie utrzymywało się wysokie ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały, a także niski poziom przyrostu naturalnego na 1000 ludności. Towarzyszył temu wysoki spadek liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym. W województwie śląskim można zaobserwować szczególnie duże obniżenie się liczby ludności w wieku produkcyjnym oraz bardzo wysoki wzrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym. Wszystko to wskazuje na niekorzystne kierunki rozwoju struktury ludności województwa śląskiego.

Niesprzyjające rozwojowi struktury ludności województwa śląskiego tendencje potwierdzają również dane opisujące zmiany, zachodzące w ruchu naturalnym ludności w latach 1998–2014. Na podstawie przeprowadzonych ocen można uznać, że kluczowymi determinantami niekorzystnych zmian w ruchu naturalnym ludności województwa śląskiego w latach 1998–2014 było utrzymywanie się

56 Por. Bank Danych Lokalnych. GUS. Migracje wewnętrzne i zagraniczne.

57 P. Lewicki, *Polityka rynku pracy na tle zjawisk migracyjnych zasobów pracy*, w: *Człowiek i organizacja XXI wieku*, W. Harasim (red.), Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2013, s. 174.

na tym samym poziomie niskiej liczby małżeństw na 1000 ludności, jak również mała liczba urodzeń żywych na 1000 ludności, bardzo niewielki przyrost naturalny, skrajnie niski współczynnik dzietności oraz współczynnik reprodukcji brutto. Wskazane wieloprzekrojowe tendencje i zmiany w bilansie ogółem i w ruchu naturalnym ludności w województwie śląskim są źródłem procesu odwracania się piramidy wieku. Wynikiem tego procesu jest dynamiczne i trwałe starzenie się ludności⁵⁸.

Skutkiem regresywnego charakteru przeobrażeń demograficznych jest nasilający się proces starzenia demograficznego, co będzie rzutować na sytuację na rynku pracy. Dezaktywacja zawodowa licznych (wyżowych) roczników przechodzących w wiek poprodukcyjny przy słabym zasilaniu podażą pracy ze strony mało licznych (niżowych) roczników wkraczających w wiek produkcyjny, prowadzić może do zgoła odmiennych trudności na rynku pracy – trudności w pozyskaniu siły roboczej, zarówno w sensie ilościowym jak i jakościowym. Województwo śląskie, opierające w poprzednich latach swój rozwój między innymi o zamiejscową siłę roboczą, zyskało potężne zasoby kapitału ludzkiego, który sam w sobie stał się bogactwem regionu. Wprowadzenie mechanizmów rynkowych spowodowało problem braku pracy, który wypycha ludność poza region. Istnieje zatem obawa utraty tych zasobów, które są bezcenne⁵⁹.

W świetle zauważonych i przewidywanych zmian należy podkreślić znaczenie wpływu na kształtowanie się struktury ludnościowej województwa śląskiego falowania wyżów i niżów demograficznych, przedłużenia w czasie fazy niżowej z końca lat 80. XX w. na kolejne lata (okres transformacji), jak i oddziaływania wpływu transformacji ustrojowo-gospodarczej i akcesu Polski do UE na sferę przestrzenną, demograficzną, społeczną, gospodarczą i infrastrukturalną, co uwypukliło liczne problemy rozwojowe. Do najważniejszych z nich należałoby zaliczyć⁶⁰:

- bliską perspektywę (lata po 2015 r.) wchodzenia w wiek emerytalny roczników powojennego wyżu demograficznego, co przyczyni się do pogłębienia i tak już niekorzystnego obrazu struktury wieku mieszkańców województwa,
- w związku z tym dalsze deformowanie struktury płci, wzrost feminizacji, zwłaszcza w starszych grupach wieku ludności,
- ograniczenie zastępowalności pokoleń na regionalnym rynku pracy. Jest to konsekwencja zarówno przemian w strukturze wieku, jak i efekt emigracji zagranicznych. W części także określonych preferencji w kształtowaniu się migracji wewnątrzregionalnych,
- utrzymywanie się niekorzystnych zmian w strukturze bezrobotnych (absolwenci szkół wyższych).

58 Por. A. Denton, *Przez ciemność w stronę jaśniejszej przyszłości*, w: *Gospodarka za 100 lat* (red.), I. Palacios-Huerta, Warszawa 2014, s. 71–98.

59 Szerzej; A. Runge, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim ...*, s. 82.

60 Por. J. Runge, *Regionalne i lokalne konsekwencje współczesnych przemian demograficznych Polski – elementy metodologii badań. Przykład województwa śląskiego*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach nr 223*, Katowice 2015, s. 286–287.

Jak zauważa J. Runge wskazane tendencje wymagają wielopłaszczyznowych działań zarówno w sferze społeczno-gospodarczej, jak i przestrzennej. Diagnoza, a właściwie stałe monitorowanie przemian ludnościowych, jest tylko punktem wyjścia do identyfikacji celów działań, ich wartościowania, hierarchizowania, jak też uwzględniania uwarunkowań realizacyjnych polityki ludnościowej. Punktem wyjścia powinna być także większa aktywność organów administracji państwowej w kreowaniu polityki zatrudnienia. Rynek pracy stanowi podstawę dalszych działań w sferze mieszkaniowej i w infrastrukturze społecznej. Systemowe diagnozowanie oraz łagodzenie tendencji depopulacyjnych stanowi jeden z głównych kierunków powodzenia polityki ludnościowej w okresie regresu demograficznego⁶¹.

BIBLIOGRAFIA

1. Anioł W., Europeizacja polskiej polityki społecznej, *Studia Europejskie* nr 3 z 2003 r.
2. Auleytner J., Globalizacja a polityka społeczna, w: *Kształcenie ustawiczne w warunkach globalizacji i rozwoju społeczeństwa informacyjnego*, A. Zwierchowski (red.), wyd. SGH, NUCE, WSP TWP, Warszawa 2002.
3. Holzer J., *Demografia*. wyd. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1999.
4. Karwacki A., *Papierowe skrzydła. Rzecz o spójnej polityce aktywizacji w Polsce*, wyd. UMK, Toruń 2010.
5. *Kobiety w województwie śląskim w 2013 roku*, wyd. Urząd Statystyczny w Katowicach.
6. Krzysztofik R., Miasta, w: Tkocz M. (red.), *Województwo Śląskie, Zarys geograficzno-ekonomiczny*, Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec 2006.
7. Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., *An Introduction to Governance of Two Polish Cities: Bytom and Sosnowiec*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec 2012.
8. Lewicki P., *Polityka rynku pracy na tle zjawisk migracyjnych zasobów pracy*, w: *Człowiek i organizacja XXI wieku*, W. Harasim (red.), Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2013.
9. Marszowski R., *Śląski rynek pracy. Podstawowe zagrożenia i zadania*, w: *Rynek pracy, lokalna polityka zatrudnieniowa i integracja społeczna. Górnoaustriackie i górnośląskie doświadczenia*, H. Pascher, R. Marszowski, K. Tausz (red.). Wydanie obcojęzyczne: *Arbeitsmark, lokale Beschäftigungspolitik und soziale Integration. Oberösterreichische und Oberschlesische Erfahrungen*, wyd. GIG, Katowice-Linz 2005.
10. Morawski W (red.), *Modernizacja Polski. Struktury, Agencje, Instytucje*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010
11. Muster R., *Struktura społeczno-demograficzna województwa śląskiego. Ciągłość i zmiana w perspektywie socjologicznej*, wyd. Śląskie Studia Regionalne nr 1, Katowice 2010.
12. Okólski M., *Modernizacyjna rola migracji*, CMR Working Papers nr 46 z 2011 r., wyd. Ośrodek Badań nad Migracjami, UW, Warszawa 2011.
13. Rówska R., *Uwarunkowania i skutki rozwoju migracji ekonomicznych w Unii Europejskiej w świetle wybranych teorii migracji międzynarodowych*, wyd. Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2013.
14. Palacios-Huerta I, (red.), *Gospodarka za 100 lat*, Warszawa 2014.
15. *Polska w Unii Europejskiej 2004-2014*, GUS, Warszawa 2014.
16. Rauziński R., Zagórska A., *Przemiany społeczno-demograficzne na Śląsku w latach 2002-2011 oraz ich implikacje prognostyczne*, w: *Studia Ekonomiczne nr*

61 Tamże, s. 287.

197. Edukacja w świetle przemian współczesnego rynku pracy: wybrane problemy, wyd. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach 2014.
17. Rączaszek A., Analiza porównawcza elementów struktury demograficznej ludności w wybranych krajach Unii Europejskiej – wyzwanie dla polityki społecznej, w: Demograficzne uwarunkowania rozwoju społecznego, wyd. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012.
18. Runge A., Encyklopedia Województwa Śląskiego, Tom: 1 (2014), wyd. Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej.
19. Runge A., Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim, w: Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988-2008, wyd. Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2010.
20. Runge J., Regionalne i lokalne konsekwencje współczesnych przemian demograficznych Polski – elementy metodologii badań. Przykład województwa śląskiego, w: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach nr 223, Katowice 2015, s. 279.
21. Skibiński A., Rozwój ludności województwa śląskiego w okresie transformacji systemowej, w: Demograficzne uwarunkowania rozwoju gospodarczego, wyd. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012.
22. Statystyczne Vademecum Samorządowca. GUS 2015.
23. Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki. Kancelaria Senatu RP. Warszawa 2011.
24. Trafiałek E., Starzenie się i starość, wyd. Wszechnica Świętokrzyska, Kielce 2006.